

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ - ПРОВІДНА ІДЕЯ ТВОРЧОСТІ ОСНОВОПОЛОЖНИКА НАУКОВОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ К.Д. УШИНЬСЬКОГО

У статті аргументовано, що ідея антропоцентризму стала провідною у педагогічній концепції видатного вітчизняного педагога-філософа, гуманіста К.Д. Ушинського, яку він найповніше обґрунтував у праці "Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології" (1867–1869).

Ключові слова: К.Д. Ушинський, антропоцентризм, педагогічна антропологія, наукова педагогіка.

Невичерпним джерелом з різноманітних проблем педагогічної теорії і практики є творча спадщина видатного вітчизняного педагога К.Д. Ушинського, який, на думку В.Г. Кременя, "зробив особливий внесок у розвиток вітчизняної педагогіки, заклав її наукові основи, створив цілісну педагогічну систему (концепцію)" [2, с. 3]. Як відомо, педагогічній діяльності Костянтин Дмитрович присвятив 15 років, з них практичний – 7, теоретичний – 8. Він прийшов у педагогіку як уже сформований соціальний мислитель, учений-енциклопедист, громадський діяч. І саме це дало йому можливість змінити педагогічне середовище.

Історіографічний пошук свідчить, що творчість ученого не лише не втрачає актуальності, а набуває нового прочитання, звучання й осмислення. Нині українські вчені (Л.Д. Березівська, Г.П. Васянович, В.М. Довбня, І.В. Зайченко, Н.І. Калита, Ю.М. Корнейко, О.В. Сухомлинська та ін.) і російські вчені (М.В. Богуславський, М.Ю. Гвоздецький, Е.Д. Днепров та ін.) вивчають під різними кутами зору, у різноманітних вимірах погляди видатного педагога-філософа. Мета нашої статті – привернути увагу до основоположної ідеї педагогічної концепції К.Д. Ушинського – антропоцентризму, яку він найповніше обґрунтував у праці "Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології".

Ми не будемо аналізувати численні праці вченого, лише зазначимо, що завдання із створення наукових основ педагогіки він поставив у своїй першій статті "Про користь педагогічної літератури" (1857), а його розв'язанню присвятив працю "Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології". Ця фундаментальна праця стала підсумком педагогічних пошуків Костянтина Дмитровича і знаменувала новий етап у становленні педагогіки як науки та відкривала нові горизонти для подальшого її розвитку на вітчизняному ґрунті.

"Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології" складається з двох великих частин: "Частина фізіологічна" і "Частина психологічна" (перший том вийшов у Петербурзі в 1867 р., другий – у 1869 р.). К.Д. Ушинський обґрунтував предмет педагогіки, її закономірності і принципи, дослідив фізіологічні закони діяльності людського організму й зумовлені ними психічні явища з чіткою педагогічною метою – знайти резерви виховання та розширити сферу його впливу. Суть розробленої ученим педагогічної антропології можна зрозуміти вже з однієї його думки: "Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна попереду пізнати її також в усіх відношеннях" [3, с. 28].

Що сприяло появі такої неперевершеної праці? Передусім прагнення Костянтина Дмитровича до наукового вивчення людини в поєднанні її фізичного, розумового й морального розвитку, її природи. Водночас у Російській імперії в середині XIX ст. зароджувалися комплексні суміжні наукові дисципліни (фізична хімія, фізіологічна хімія, психофізика, етнопсихологія та ін.). Однією із перших таких наук була і педагогічна антропологія, засновником якої став К.Д. Ушинський. Звернемо увагу й на такі причини: необхідність наукового обґрунтування принципів, шляхів, методів і засобів перебудови школи, бо саме в 1856–1864 рр. у Російській імперії було здійснено освітню демократичну за характером реформу; та й у суспільстві назріла соціальна потреба в науковій розробці педагогіки.

Відповідаючи на поставлене запитання, звернемо також увагу на такі основні аргументи:

- світогляд К.Д. Ушинського формувався під впливом російської та європейської філософської думки, революційних подій у Європі 40-50-х років XIX ст., бурхливого розвитку науки;
- початок педагогічної діяльності К.Д. Ушинського збігся із загостренням визвольного руху в Російській імперії у середині 50-х років XIX ст., реформаторською добою, кризовим станом вітчизняної освіти, що потребувала радикальних перетворень;
- водночас через відсутність у Російській імперії стрункої наукової педагогічної теорії країна жила переважно зарубіжними запозиченнями.

Коротко спинимося на структурі та змісті унікальної праці "Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології", I і II томи якої налічують 103 розділи.

У першому томі "Педагогічної антропології" (1867) викладено "частину фізіологічну", розкрито "тілесну природу людини" і вміщено початок "психологічної частини" з аналізом явищ свідомості, в т.ч. процесів уваги, пам'яті, уяви, мислення; у другому (1869) – подано закінчення "психологічної частини", яка складається з двох великих розділів – "Почування" і "Воля".

У третьому томі автор планував висвітлити "духовні явища", "викласти психічні підстави моральності, мистецтва і релігії", а також представити власне педагогічну частину своєї фундаментальної праці. Він називав її по-різному: "Наша педагогіка", "Стислий підручник педагогіки", "Загальна дидактика"

тощо. Важливо, що Костянтин Дмитрович розробив Програму педагогічного курсу для жіночих навчальних закладів. Це перша спроба практично використати "Педагогічну антропологію" в системі педагогічної освіти. Третій том "Педагогічної антропології" залишився незавершеним. Лише окремі його частини надруковано в 1865–1866 рр. у журналі "Педагогічний збірник". Пізніше відомий російський педагог А.Н. Острогорський видав у 1908 р. "Збірник невиданих творів К.Д. Ушинського. Матеріали для "Педагогічної антропології", т. III і матеріали для біографії".

Спинимося лише на деяких ідеях праці "Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології". Педагог уперше зробив безпрецедентну спробу проаналізувати й синтезувати дані антропологічних наук під педагогічним кутом зору та реконструювати їх у педагогічну антропологію, що мала стати фундаментом наукового педагогічного знання. Зокрема, він писав: "До обширного кола **антропологічних наук** належать: анатомія, фізіологія і патологія людини, психологія, логіка, філологія, географія, що вивчає землю як житло людини і людину як жителя земної кулі, статистика, політична економія та історія в широкому розумінні, куди ми залічуємо історію релігії, цивілізації, філософських систем, літератур, мистецтв, і власне, виховання у вузькому розумінні цього слова. В усіх цих науках викладаються, зіставляються й групуються факти і ті співвідношення фактів, у яких виявляються властивості предмета виховання, тобто людини" [3, с. 28].

Як відомо, Костянтин Дмитрович називав педагогіку "мистецтвом", а не наукою про виховання. На це було дві причини: суб'єктивна – особливе розуміння К.Д. Ушинським "науки" і об'єктивна – реальний донауковий стан педагогіки на той час. Педагогіка в тодішньому тоді вигляді ще не могла претендувати на статус наукового знання. У цьому руслі вчений чітко розрізняв педагогіку в широкому і вузькому розумінні [3, с. 22–23]. З огляду на це судження багатьох науковців про перебільшення Костянтином Дмитровичем ролі "мистецтва" і недооцінку ролі "науки" є необ'єктивними. Значимо, що в Російській імперії за життя К.Д. Ушинського педагогіки як науки не існувало, саме він розпочав її створення.

Учений був переконаний, що азбука "педагогічного людинознавства" має бути засвоєна кожним педагогом, стати підґрунтям його діяльності. Особливого значення він надавав психології, наголошуючи, що вивчення психології як науки є наріжним каменем педагогіки. На його думку, педагогічна антропологія повинна бути основою підготовки педагогів. Не можна не звернути уваги на погляди ученого щодо ролі історії педагогіки у формуванні наукового знання. Він писав: "Тільки педагог-історик може пояснити нам вплив суспільства в його історичному розвитку на виховання і вплив виховання на суспільство" [3, с. 34]. Також варто враховувати погляди К.Д. Ушинського на роль учених-філологів у формуванні наукового знання: "... від педагогів, спеціалістів з філології слід сподіватися, що вони фактично опрацюють важливий відділ у педагогіці, показавши нам, як розвивалася і розвивається людина в галузі слова: наскільки психічна природа відбилася в слові й наскільки слово, в свою чергу, впливало і впливає на розвиток душі" [3, с. 34].

"Педагогічну антропологію" сучасники зустріли позитивно. Уже з появою в 1864 р. перших журнальних фрагментів цієї праці педагогічне співтовариство з нетерпінням чекало її повної публікації. Ще до виходу другого тому К.Д. Ушинський зазначав, що перший том активно використовується при викладанні педагогіки, він швидко розійшовся. У 1871 р., вже після смерті ученого, вийшло друге, а в 1873 р. – третє видання цієї фундаментальної праці. До 1916 р. було випущено тринадцять його видань.

На жаль, більшість сучасників Костянтина Дмитровича не змогли оцінити багатство ідей "Педагогічної антропології", бо педагогічна свідомість ще не була підготовлена. Проте наприкінці XIX – на початку XX ст. з настанням "золотої доби" педології – вивчення дитини, знову актуалізувалися ідеї "Педагогічної антропології". Однак усе швидко закінчилося з появою 4 липня 1936 р. постанови ЦК ВКП (б) "Про педологічні перекирчення в системі наркомосів". Педагогіка знову й надовго стала бездітною. Радянські педагоги і психологи розглядали "Педагогічну антропологію" як "педагогічно орієнтовану психологію". Тільки в 1969 р. відомий психолог Б.Г. Ананьєв оцінив цю працю як спробу побудови "неіснуючої раніше сфери пізнання – педагогічної антропології", дисципліни, що межує між педагогікою та різними антропологічними науками [1, с. 219].

Нині проблема "людина як предмет виховання" знову посіла одне з найважливіших місць у науковому просторі. Відомий російський історик педагогіки Е.Д. Днепров високо оцінив розглядувану працю: "З появою "Педагогічної антропології" Ушинського світова наука поповнилася першим цілісним, капітальним дослідженням фізичної та душевної природи людини, закономірностей її розвитку; світова педагогіка набула першого досвіду комплексного вивчення "людини як предмета виховання" [1, с. 9]. Цей досвід був найбільшим надбанням у розв'язанні головного завдання для педагогіки тієї епохи – розробці наукових основ педагогічного знання, формуванні педагогіки як науки.

Розмірковуючи над науковими здобутками К.Д. Ушинського, назвемо лише найголовніші з них:

- уперше поєднав у педагогіці досягнення різних наук, здійснивши педагогічний синтез знань про людину;
- розкрив докорінну особливість функціонування педагогічного знання – залежність прогресу педагогіки від глибини осягнення нею закономірностей розвитку людини;
- накреслив широку програму реформ, не залишивши без уваги жодної з ланок шкільної системи (початкова, середня, вища школа, педагогічна, професійно-технічна, жіноча освіта);
- довів необхідність створення народної школи як міцної основи всієї вітчизняної системи освіти;
- розробив основи початкового навчання та виховання дітей;
- обґрунтував ідею народності виховання;
- визначив основи організації та підходи до формування змісту загальної освіти;
- аргументував ідею рідномовного навчання;
- відстоював рівні права жінки в усіх сферах життя;
- розглядав працю як головний фактор, основний засіб виховання;

– довів, що педагогічна професія потребує тривалої та практичної підготовки тощо.

Цей перелік можна продовжити. Справді, Костянтин Дмитрович є засновником вітчизняної педагогічної науки, він постає перед нами як педагог-філософ і теоретик виховання, як дидактик і методист, як історик педагогіки і компаративіст.

Проте, і ми погоджуємося з міркуваннями відомого російського історика-педагогіки Е.Д. Днепров, в різні часи Костянтина Дмитровича вважали то матеріалістом, то ідеалістом, що залежало від світоглядних позицій інтерпретаторів його праць. Сам же педагог за своїми переконаннями не вписувався ні в контекст ідеалізму, ні в контекст матеріалізму, бо дотримував в основному антропоцентризму. Вихідним для нього було не те чи інше догматичне припущення, а факт існування людини.

Більшість сучасних учених об'єднує найголовніша думка – К.Д. Ушинський є основоположником наукової педагогіки, антропоцентризм – квінтесенція його педагогічної діяльності. На підтвердження цього наводимо міркування відомої української вченої, академіка О.В. Сухомлинської: "Найвизначнішим і найсуттєвішим внеском Ушинського є підхід до педагогіки як антропологічної науки, обґрунтування її психологічних засад...; побудова ним педагогічної концепції на чотирьох засадах: народність, у тому числі націоналізм; християнство, а точніше православ'я; суспільний характер освіти, що спирається на ту ж народність; наука, якій він, до речі, надавав останнє місце серед інших" [4, с. 38]. Суголосною є думка російського академіка Е.Д. Днепров: "У російській педагогіці другої половини ХІХ – початку ХХ століття, багатої на яскраві імена представників педагогічної психології, дидактиків, методистів, практиків-експериментаторів, епітет "великого педагога" можна вжити лише до Ушинського. І секрет цієї величі полягає не тільки в тому, що він був найбільшим реформатором вітчизняної школи, а й у тому, що він підняв педагогіку як галузь загальнолюдського знання на новий, вищий щабель" [1, с. 8].

Підбиваючи підсумок, спробуємо дати відповідь на поставлене собі запитання: чому саме К.Д. Ушинський став основоположником наукової педагогіки? Для розуміння цього феномену нагадаємо, що педагогіку самостійною галуззю знання зробив Я.А. Коменський, він же став основоположником її комплексного вивчення. Д. Локк і пізніше Ж.-Ж. Руссо виділили в ній дві великі сфери – питання навчання та виховання й поклали початок спеціальної розробки проблем виховання. На межі ХVІІІ-ХІХ ст. І.Г. Песталоцці вніс у педагогіку одну з великих ідей епохи Просвітництва – ідею загальної освіти – і став першим теоретиком та першим практиком народної школи. К.Д. Ушинський на вітчизняному ґрунті продовжив розвивати ідеї своїх попередників. Водночас він виконав ще одну, не менш складну місію – проклав шляхи від педагогіки до інших галузей знань і таким чином дав поштовх розвитку педагогіки – науки про освіту та виховання людини на вітчизняних теренах. А відкриття в педагогіці, як ми бачимо з її історії, належать людям перспективного і прогностичного бачення. Ідеї Костянтина Дмитровича з особливою гостротою актуалізуються нині в умовах переходу від авторитарної до гуманістичної педагогіки, побудови особистісно орієнтованої системи освіти, розроблення філософії та педагогіки людиноцентризму в освіті, про що висвітлюватимемо в подальших публікаціях.

Використані джерела

1. Днепров Э.Д. Ушинский и современность [Текст] / Э.Д. Днепров. – Гос. ун-т; Высш. шк. экономики. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – 232 с.
2. Кремень В.Г. Б.н. / Кремень В.Г. // Вісник Чернігів. Держ. пед. ун-ту. Сер. Пед. науки / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 3–4.
3. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // Тв: в 6 т. – Т. 4. – К. : Держ. учбово-педагогічне вид-во, 1952. – 517 с.
4. Сухомлинська О.В. Педагогічна спадщина як предмет вивчення (на прикладі доробку К.Д. Ушинського) / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 4. – С. 37–41.

Berezivska L.

THE ANTHROPOCENTRISM IS THE LEAD CREATION IDEA OF FOUNDER NATIONAL SCIENCE PEDAGOGIC K.D. YSHINSKYI

The article reasons that the idea of anthropocentrism has become the leading one at the pedagogical concept of K.D. Ushynsky, the prominent native pedagogue-philosopher and humanist, which he fully substantiated at the "An individual as a subject of education. An attempt of pedagogical anthropology" work (1867 – 1869).

Key words: *Ushynsky K.D., anthropocentrism, pedagogical anthropology, scientific pedagogy.*

Стаття надійшла до редакції 21.04.13